

Б.А. Әрінова , К.Ә. Бижанова *

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан

*e-mail: k.bizhanova@inbox.ru

ИДЕНТИФИКАЦИЯНЫҢ ЖАСТАРДЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ ДАМЫТУЫНДАҒЫ РӨЛІ

Мақалада заманауи жастардың әлеуметтік белсенділігінің маңызды бағыты ретінде тұлғаның идентификациялау процесінің құрылымы мен мазмұны теориялық және практикалық тұрғыдан талданады. Әлеуметтік топтың рөлі мен ересек өмірдің ерекшеліктері арқасында жастар қоғамдағы трансформациялық процестерге тез бейімделіп, белгілі бір кезеңнің құндылықтары мен мәдени өзгерістерін меңгереді, сондай-ақ идентификациялау процесінен өтеді. Зерттеу тақырыбы бойынша ғылыми-теориялық әдебиетке кешенді талдау жүргізілді: тұлғаның «идентификация» ұғымы философия, психология және әлеуметтік ғылымдар контекстінде қарастырылып, идентификацияның қалыптасуы мен мазмұнының ерекшеліктері, оған әсер ететін белгілер мен факторлар анықталды. Мақалада шет елдердегі, ТМД елдеріндегі және отандық ғалымдардың еңбектерінде айтылған пікірлерге сәйкес, тұлғаның өзін-өзі дамытуындағы идентификацияның маңызы айқындалып, осы ұғымның ғылыми-әдістемелік негіздемесін жасауға әрекет жасалған. Зерттеудің практикалық бөлімінде эмпирикалық жұмыс жүргізілді. Э. Шостромның «Өзін-өзі актуализациялау деңгейін бағалау» сауалнамасы жүргізіліп, жастардың тұлғалық ерекшеліктерінің көрсеткіші ретінде өзін-өзі жүзеге асыру анықталды. Зерттеудегі диагностикаға әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Педагогика және психология» мамандығының бакалавриат бағдарламасы бойынша білім алатын 79 студент қатысты. Нәтижелерге сәйкес жастардың тұлғалық сипаттамаларының деңгейлері жіктелді.

Түйін сөздер: идентификация, «Мен» тұжырымдамасы, жастар, өзін-өзі өзіктендіру, өзін-өзі дамыту, сәйкестендіру, ұқсастық.

B. Arinova, K. Bizhanova*

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: k.bizhanova@inbox.ru

The role of identification in self-development of youth

The article theoretically and practically analyzes the structure and content of the identification process as an important direction of social activity among modern youth. Due to the role of social groups and the characteristics of adult life, young people quickly adapt to transformational processes in society, as well as assimilate the values and cultural changes of a specific period, undergoing identification processes. A comprehensive analysis of the scientific and theoretical literature on the research topic was conducted: the concept of "identification" of personality was examined in the context of philosophy, psychology, and social sciences, which became the basis for determining the features of the formation and content of identification, as well as the signs and factors influencing it. In the article, based on the opinions expressed in the works of foreign, CIS, and domestic scholars, the significance of identification in personal self-development is defined, and an attempt is made to provide a scientific and methodological substantiation of this concept. In the practical part of the research, empirical work was carried out. E. Shostrom's "Self-Actualization Assessment" questionnaire was used, defining self-realization as an indicator of the personal characteristics of youth. The diagnostics involved 79 undergraduate students of the "Pedagogy and Psychology" program from Al-Farabi Kazakh National University. According to the results, a differentiation of the levels of personal characteristics of young people was conducted.

Key words: identification, concept of "I", youth, self-realization, self-development, identification, similarity.

Б.А. Аринова, К.А. Бижанова*

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

*e-mail: k.bizhanova@inbox.ru

Роль идентификации в саморазвитии молодежи

В статье теоретически и практически проанализированы структура и содержание процесса идентификации как важного направления социальной активности современной молодежи. Благодаря роли социальной группы и особенностям взрослой жизни молодые люди быстро адаптируются к трансформационным процессам в обществе, а также усваивают ценности и культурные изменения конкретного периода, и проходят процессы идентификации. Проведен комплексный анализ научно-теоретической литературы по теме исследования: понятие «идентификация» личности рассмотрены в контексте философии, психологии и социальных наук, что стало основой для определения особенностей формирования и содержания идентификации, признаков и факторов, влияющих на нее.

В статье, в соответствии с мнениями, высказанными в работах зарубежных, стран СНГ и отечественных ученых, определено значение идентификации в саморазвитии личности, а также предпринята попытка научно-методического обоснования данного понятия. смысл. В практической части исследования проведена эмпирическая работа. Был проведен опрос Э. Шострома «Оценка уровня самоактуализации», определяющий самореализацию как показатель личностных особенностей молодежи. В диагностике приняли участие 79 студентов специальности «Педагогика и психология» бакалавриата Казахского национального университета им.аль-Фараби. Согласно результатам проведена дифференциация уровней личностных характеристик молодых людей.

Ключевые слова: идентификация, концепция «Я», молодость, самореализация, саморазвитие, идентификация, сходство.

Кіріспе

Жаңа ғасырдағы жаһандық қоғамдық-әлеуметтік жаңартулар мен өзгерістер тоғысуында дүниеге келген жастар саяси – экономикалық және әлеуметтік-мәдени тұрғыда өзіндік талғамы мен тандауы, ұстанымы мен көзқарасы бар әлеуметтік топ деп саналады. Олар әлеуметтік-демографиялық тұрғыда ұрпақтар ауысуының маңызды функциясын орындайды, қоғам өмірінің барлық салаларын өзгертуге тікелей қатысады. Сондықтан жастардың қоғамдағы орны әлеуметтенудің белгілі бір модельдерін ұсынатын инновациялық ортаның объективті жағдайларына тікелей байланысты. Тәуелсіз Қазақстанның бүгінгі жастарының білімі мен біліктілігінің деңгейін, тұлғалық дамуындағы рухани-адамгершілік сапаларын, әлеуметтік-мәдени қажеттіліктерін, қызығушылықтарын, психологиялық қасиеттері мен қабілеттіліктерін және құндылықтық бағдарларын ғылыми аспектілер сабақтастығында зерттеу бүгінде өзектілік танытады.

Қазіргі жастар жоғары табыстылыққа әкелетін сапалы білім алу, жарасымды жанұя құру, мансабы өсетін қызмет атқару, адал достық, мықты денсаулық және саламатты өмір салты сияқты адам баласына тән өмірлік құндылықтарға және сол құндылықтарға жету үшін өзін-

өзі дамытып, жетілдіруге қызығушылық танытуда. Сол сияқты қарама-қарсылықты мәндес өзін-өзі шамадан тыс жоғары бағалау, өзгермелі мінез-құлық, өмірге немқұрайлылық, рухани дағдарыс, гедонистік және тұтынушылық сезімнің өсуі және т.б теріс әрекеттердің де бүгінгі жастардың бойынан табылатыны байқалады. Жастар есею ерекшеліктеріне орай қоғамдағы трансформациялық үдерістерге тез бейімделіп, сол кезеңдік құндылықтарға, мәдени өзгерістерге жылдам үйренеді, сондықтан басқаларға қарағанда әлеуметтік идентификацияға көбірек мұқтаж болады.

Ғылымда «идентификация» ұғымы (лат. *identificatio* – ұқсас, бірдей деп санау, теңестіру) деген түсінікке ие. Тұтастай алғанда бір нәрсе-ні, біреуді тану бір нәрсемен, біреумен ұқсастыру, теңестіру сияқты мағынаны беретін бұл ұғымның терминдік сипаты әр алуан. Идентификация мәселесі тұлғаның өзін өзге тұлғамен немесе топпен теңестіруінің эмоциялы когнитивті үдерісі болып табылады. Мұны әлеуметтік психологияда индивидтің өзін басқа адаммен ұқсастыру, өзін басқаның орнына қоюы, оның жеке бастық мағыналарын игеруімен сипаттайды. Бұл жағдайда соған сәйкес мінез-құлық нысандары (альтуризм, эмпатия т.б.) пайда болады. Идентификация нәтижесінде адам бақылау арқылы өзі қалаған субъектіге үйренуі және оған

еліктей бастайды, сөйтіп өзгенің сыртқы мінез-құлық қасиеттерін, ойларын, сезімдерін, әрекетін өзіне көшіреді. Идентификация барысында басқа адамның құндылықтары, тәртібі, өнеге сапалары, рөлдері меңгеріледі. Психологиялық сөздікте «идентификация» деп баланың басқа адамдардың психологиясы мен қылықтарына өзін теңестіруді айтады. («Психология» энциклопедиялық сөздік., 2011) [1].

Идентификация адамның әлеуметтік іс-әрекетінің маңызды бір бағыты болып табылатындықтан бұл үдерістің теріс немесе оң жақтарының болуы және олардың адамның мінез-құлқына жеке жағдайда да, оның өмірінде де түбегейлі әсер етуі мүмкін. Идентификацияның мәніне, құрылымына, мазмұнына және ең бастысы оның әлеуметтану өлшеміне теориялық талдау жүргізіп, практикада дәлелдеу аталған ұғымның мәнін айқындай түседі. Адамның өзін-өзі тануы мен түсіну жолы (өзіндік «Мен») өзіндік сана-сезімі, ойлауы мен дүниетанымы туралы түсініктер философиялық еңбектерден бастау алады. Аталған мәселе адамтану тұрғысынан зерделенетін ғылымдардың өзара байланыстылығы мен олардың негізгі айырмашылығын ажыратуға ықпал ететін тәсілдер мен әдістеріде көрініс табады. Психология ғылымында «идентификация» мазмұны негізінен «Мен-бейне», «Мен-концепция» және т.б. сияқты терминдер негізінде түсіндірілсе, әлеуметтанушылар «әлеуметтік мәртебе», «әлеуметтік роль», «әлеуметтік топ» ұғымдарымен, ал философияда «Мен», «Өзім» және т.б. ұғымдармен анықталады.

Әдебиеттерге шолу

Психология және әлеуметтану ғылымдарында идентификация индивидтің өзін басқа бір адаммен, топпен сәйкестендіруі деп түсіндіріледі. Қазіргі уақытта бұл ұғым кеңірек сипат алып, имитация, мінез-құлықтық еліктеу және басқамен эмоционалды тұтастану ретінде қарастырылады. Идентификация үдерісі тұлғаның өзін нақты бір идеалдарға тартуымен сипатталады. «Идентификация» термині «теңдестіру, жасау», яғни «тепе-теңдікті анықтау» немесе «тепе-тең ету, сәйкестендіру» деген мағынаны білдіреді. Идентификацияның психофизиологиялық механизмі субъектінің санасында көрсетіліп отырған объектінің белгілері туралы көріністі ойлау арқылы өзінің ойындағы объекті белгілері бойынша салыстырып, ортақ сәйкестігі туралы қорытынды шығарумен түсіндіріледі.

Идентификация мәселесі З. Фрейд, В. Джеймс, А. Адлер, К. Хорни, К. Юнг, Э. Эриксон, Э.Фромм, Д. Парфит, Ю. Хабермас, М. Хайдеггер, Б.Г. Ананьев, И.С. Кон, В.С. Мухина, М.М.Бахтин және т.б. еңбектерінде зерттелген.

Идентификация (ағылшын. *Identification*) – «сәйкестендіру» деп те аталуы мүмкін. А) басқа адамға ұқсау. Осы үрдіс суперэго (Жоғарғы мен) болуына итермелейді; В) индивидтің өзін басқа адаммен, топпен, идеалмен эмоционалды және т.б. теңестіруі үрдісін және нәтижесін бейнелейтін категория. (Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Әлеуметтану және саясаттану бойынша., 2006) [2].

Идентификацияның түрлері әр сала бойынша ғылыми негізделіп, дәйектелген зерттеу нысандарымен сабақтасады. Оның ақпараттық, саяси, этностық, тұлғалық, кәсіби, жас ерекшелік және т.б. түрлері бар. Біздің зерттеуімізде әлеуметтану мен психологияның негізгі бір категориясы ретінде түрлі ғылыми аспектілерде қарастырылып тұжырымдалған тұлғалық идентификация қарастырылады. Жастардың әлеуметтік-психологиялық үдерістеріндегі өзгерістердің психология, саясаттану, педагогика, әлеуметтану және т.б. ғылымдардың сабақтастырғында қарастырылуы тұлғалық, жас ерекшелік және гендерлік идентификациясы түсініктерінің маңызын аша түседі. Идентификациялық механизмдер индивидке даму, сыртқы ортамен қарым-қатынасқа түсуге және әлеуметтік жағдайға қарсы тұруға көмектеседі. Идентификацияның: интериоризациялық идентификация (өзін басқадан «иелену» және «сезіндірумен» қамтамасыз етеді); экстрioriоризациялық идентификация (өзінің сезімін және мотивін басқаға тасымалдаумен (берумен) қамтамасыз етеді) сияқты екі түрі бар. Э.Эриксонның пікірінше, «идентификация» термині – өзін-өзі тану, өзінің ақиқаты, әлемге және басқа адамдарға қатыстылығы бойынша түсіндіріледі. Жағдайдың өзгеруіне қарамастан, жеке тұлғаны «өзінің «Өзін-өзі иемдену, адекваттылық және тұрақты иелену сезімі, дамудың әр кезеңінде оның алдында тұрған міндеттерді толыққанды шешу қабілеті». (Эриксон Э., 1996) [3]. Идентификацияның әлеуметтік табиғатын «өзін-өзі тану» проблемасын зерттеу арқылы түсіндіру И.С. Конның еңбектерінде модальділікке бөлінген «идентификация» термині: психофизиологиялық сәйкестік; әлеуметтік сәйкестілік; жеке сәйкестілік (немесе «эго» сәйкестігі) арқылы көрініс беретіндігін байқаймыз. (Кон И., 1984). [4]. Э.Фромм идентификация

жалпыадамзаттық даму үдерісінің жекедаралық диалектикалық өзара байланыстылықта талдай отырып, адамның өзіндік персональды идентивтілігі деп анықтайды және «адамның ең негізгі қажеттіліктерінің бірі – өзінің әлемін тәрбиеге байланысты құра білу» деп тұжырымдайды. (Фромм, Э., 2007) [5]. Жеке тұлғаның өзін-өзі тану тану идентификациясын айналасындағылар арқылы дамытуда әлеуметтік жағдайлардың басымдылық танытатынын Дж. Мид «басқалар арқылы айналма жолдан өту» өзін-өзі түсінудің пайда болуының қажетті алғышарты және ол бейсаналық және саналы түрде өтетінін атап көрсетеді. Біріншісі (оны түсінуде) – әлеуметтік топтан саналы түрде қабылданған нормаларға, ережелер мен әдеттерге негізделген, ал екіншісі адамның «импульсивті Мен» және «рефлексивті Мен» сияқты әлеуметтік аспект тұрғысында қарастырады. (Дж. Мид., 1994) [6].

Біздің ойымызша, түрлі әлеуметтік топтар ішінде жекеленген адамдардың өз қалауы мен таңдауы тұлғаның «супер-Мен-і» және «импульсивті Мен-і» арасында қаншалықты өзін-өзі түсіне алуымен ерекшеленеді. Психологиялық зерттеулерде сәйкестендіру, ұқсастық мәселесі ғалымдардың тұжырымдарында әртүрлі аспектілерде қарастырылып, зерделенген. Жоғарыда айтылған идеялар А.Б.Гофманның адам мінез-құлқының мазмұны мен формаларын құрайтын көптеген рөлдер мен «маскалардан» (көбінесе орындаушының шынайы мәнін бағындыратын) тұратын тұлғаның әлеуметтік идентификациясы дәйектелген теорияларымен ұштасып жатады. Ғалым мұнда әлеуметтік көзқарастардың әсері адамның өзіне тиесілі рөлдеріне ұқсас өмірлік мақсаттарға жету стратегияларын құруға мәжбүр ететінін атап көрсетеді. Демек, жастардың идентификациясын әлеуметтану тұрғысынан қарастырып, күнделікті өмірде атқаратын әлеуметтік рөлдерін зерттеуге көп көңіл бөлуі керек. (Гофман А.Б., 2007) [7].

Ағылшын психологтері Г.Тэддфел мен Дж.Тернер физикалық, интеллектуалды және моральдық жеке қасиеттер арқылы өзін-өзі сәйкестендіруді ішкі жүйені қамтитын жеке және әлеуметтік тәрізді екі үлкен құрылым арқылы білдіріп, оларды әлеуметтік категориялар арқылы анықталатын нәсіл, ұлт, тап, жыныс және т.б. жеке идентификация жиынтығы ретінде сипаттап, топтық идентификация жеке тұлғаның жеке басының көзқарасы мен мінез-құлқын «тежейтінін» атап өткен және мұндай жағдайда кері процесс жүреді деп негіздеген. (Tajfel H., Turner

J.C., 1985) [8]. Осы пікірлерді басшылыққа ала отырып, біз сәйкестенуді адамның белгілі бір құқықтарымен, міндеттерімен және мінез-құлық ерекшеліктерімен байланысты әлеуметтік жағдайы мен маңыздылығын анықтайтын доминант түрінде көрінетінін байқаймыз. Сондықтан жастардың идентификациясындағы бірегей ерекшеліктерді анықтау үшін оның әлеуметтік рөлдер шеңберінде орындалатын белгілі бір әлеуметтік мәртебеге жататындығын түсініп алу маңызды. «Мен» компоненттерін динамикалық жүйе ретінде қарастырған Г.Брейкуэлдің еңбектерінде жеке және әлеуметтік идентификация әртүрлі бөліктер немесе аспектілер ретінде емес, оның үдерістік нүктелері ретінде әрекет етеді. (Г.Брейкуэл., 1986.) [9].

Неміс философы және әлеуметтанушысы Ю. Хабермастың пікірінше, «Мен идентификациясы» жеке және әлеуметтік компоненттерден құралады. Алайда, оның басқа теориялардан айырмашылығы, оларды «тепе-теңдік» тұрғысынан қарастырады, мұнда тік өлшем (идентификация) адамның өмір тарихының үйлесімділігін қамтамасыз етеді, ал көлденең (әлеуметтік идентификация) – барлық рөлдік жүйелердің талаптарын орындауға жауап береді. Сонымен қатар, «Мен-идентификациясы» екі компонент арасындағы тепе-теңдікте пайда болады, оны орнату және сақтау өзара әрекеттесу әдістерінің көмегімен жүзеге асырылады. (Habermas J., 1976) [10]. Жеке тұлғаның идентификациясы бойынша Р. Фогельсон оның нақты (өзін-өзі анықтау – «Мен бүгін»); идеалды (позитивті – «Мен өзімді қалай көргім келеді»); теріс (қорқыныш пен мазасыздық тудыратын – «Мен қандай болғым келсе де»); ұсынылған (бейнені тарату олардың «Мен туралы» бағасына әсер ету мақсатында әлеуметтік ортаға) төрт түрін анықтады. Мұндағы басты қарама-қайшылық жеке тұлғаның нақты және идеалды идентификация арасындағы минималды айырмашылыққа ұмтылатындығында, сонымен бірге өзінің «Мен» үдерісін басқару арқылы жеке тұлғаның жағымсыз құрамдас бөлігінен алшақтауға тырысатындығынан көрінеді. (Fogelson R.D., 1982) [11].

Адам өмірінде өзара әрекеттесу арқылы жүретін сәйкестендіру мен рефлексия өзін-өзі тану үдерісінің механизмдері ретінде қарастырылады. Сәйкестендіру басқа адамға немесе өз өзіне ұқсас болуға, ал рефлексия өзін-өзі жүзеге асыруға мүмкіндік беретін әрекеттерде көрініс табады. Жастардың идентификациясында өзін басқалармен ұқсастыру, бір нәрсені танып-білу,

өмірге құштарлық, кәсіби мансапқа жетуге ынталылық беретін мотивациялар олардың өзін-өзі дамытуының бір тетігі болады. Тұлғаның бойында алғашқы сәйкестендіру өзін ата-аналарымен ұқсастырудан басталады. Бала кішкентай кезінен бастап әке-шешесіне, туыстарына, бауырларына, жақын таныстарына еліктеу арқылы идентификацияны бастан кешіреді. Одан кейін достары, мұғалімдері, кинофильмдердегі және әдеби шығармалардағы кейіпкерлер мен өмірде ұқсағысы келетін образдарды сәйкестендіру арқылы бала басқа адамды танып біледі, сол танып-білгенді өзіне көшіреді және ұқсастықпен айырмашылықты анықтауға қабілетті бола бастайды. Сөйтіп, әлеуметтену барысында түрлі әлеуметтік ортада тұлға сәйкестенетін шеңбер кеңейе түседі. Сәйкестендіру сол сияқты басқалардың баланың өзі туралы айтқандарымен, бұлардың оны қалай бағалайтындығымен де жүзеге асады. Сондықтан жас кезінен бастап бала басқалардың өзіне деген көзқарасына мән беріп, өзін жақсы жағынан көрсетуге тырысады. Ал бұл өз кезегінде жас өскен сайын өзінің қалауларын, арман-тілектерін, мақсат-міндеттерін жүзеге асыруға мұрындық болады. Жастардың сәйкестендіруді осылайша бастан кешуі олардың өзін-өзі дұрыс бағалай алуларына әкеледі. Мұны психолог ғалымдардың: «Индивидтің өзінің ішкі әлеміне басқа адамдардың көзқарастарын, мақсаттарын, бағалауларын санадан тыс енгізу үрдісі психологияда «интроспекция» деп аталады. Интроспекцияның нәтижесінде түрлі көзқарастар, пікірлері, бағалаулар, соның ішінде өз тұлғасына қатыстыларды өзінің секілді қабылдай бастауы рефлексияға ұласады» деп айтады. (С.Ж. Пірәлиев, О.С. Сангилбаев, М.А. Қуаналиева., 2011.) [12].

Қоғамдағы түрлі стереотиптер мен құндылықтардың алмасуы жастар идентификациясын зерттеудің өзектілігін танытады. Адамның идентификациясы – бұл әлеуметтанудың ажырамас бөлігі. Бұл үдерістің маңыздылығы жастық шақтағы индивидтің тұлғалық дамуы, өмір жолын таңдауы, кәсіби бағдары, кәсіби мансаптың басталуы, отбасылық өмірге қадам басуы сияқты әрекеттермен сипатталады. Сонымен қатар бұл кезде адам қарым-қатынаста, қызметте, өмірлік жағдайларда көптеген өзгерістерге бейім болады. Идентификацияға ұмтылу адамның қоғамға әлеуметтенуінің және өзі өмір сүретін ортаға сәйкестенуіне байланысты болады. Л. Б. Шнейдер тұлғаның идентификациясын «адамның қазіргі қоғамда заманға сай өзін өзгелерден кем

болмауы үшін қажетті құрал» ретінде түсіндіреді. (Шнейдер Л.Б., 2001.) [13].

Идентификация әлеуметтану мен психологияның негізгі бір категориясы ретінде түрлі ғылыми аспектілерде қарастырылып тұжырымдалған. Жастардың әлеуметтік-психологиялық үдерістеріндегі өзгерістердің психология, саясаттану, педагогика, әлеуметтану және т.б. ғылымдардың сабақтастырғында қарастырылуы тұлғалық, жас ерекшелік, кәсіби және гендерлік идентификациясы түсініктерінің маңызын аша түседі. Әлеуметтік орта, алған білімі және ақпараттық әлемдегі көп түрлі мәліметтер индивидтің қалыптастықан тәртіп пен ережелерден ауытқуына себеп болады. Мұны әсіресе жастардың нақты бір топқа, жекеленген адамға немесе мінез-құлыққа сәйкестенуінен байқай аламыз. Алайда, мұндай оқшаулану екі жақты болады, өйткені ол адамның психикасына, сыртқы ортаның әсеріне байланысты өзгеріп отырады. Жастардың жас ерекшелік идентификациясы бір жағынан инфантилизмнің белгілерінің көрініс беруімен, яғни кейбір жас адам есеюге, өзбетінше өмір сүруге, әртүрлі жағдайларда шешім қабылдауға асықпауымен сипатталса, екінші жағынан мұндай жағдайда ондай жастар керісінше, өзін өзінің нақты жасынан ересек етіп көрсетуді, өзгелерді қолдауынан бас тартып, өмірде барлығына өздігінен қол жеткізуді нысана тұтады. Идентификация барысында субъект басқа адамның сыртқы бейнесін, мінез-құлық нормаларын, ойларын, сезімдерін, әрекетін өзіне көшіреді. Мұнда өзге адамның мұраттары, құндылықтары, өнеге үлгілері, рөлдерін өзіне ұқсатып меңгеру көзделеді. Сөйтіп, идентификация тұлғаның басқа адамдардың психологиясы мен қылықтарына өзін теңестіруінен көрінеді. «Сәйкестікті бағалау категорияларындағы объектінің дамыған күйі – қалаған күй деп түсінуге болады. Оның жалпы мазмұны объектінің өзімен сәйкестігін, оның нақты шекараларда болуын, оның болмысының сенімділігін, салыстырмалы өзгермейтіндігін, қозғалмалы тұрақтылығын, тұтастығын қамтиды». (Садыков Н., 2001) [14].

Ғалым В.Н. Боряз өткен ғасырдың 70-жылдарының басында жастарды философиялық тұрғыдан қарастырған алғашқы зерттеушілердің бірі. Оларға берілген анықтама жастарды жеке әлеуметтік топ ретінде зерттеу тұрғысынан төмендегідей сипаттайды:

1. Жастар – белгілі бір жастағы үлкен қоғамдық топ ретінде әрекет ететін объективті әлеуметтік құбылыс;

2. Тарихи үдерістердің кез-келген кезеңіндегі биологиялық және әлеуметтік мәніне қарай қоғамның белгілі бір тарихи формасының жиынтық субъектісі болып табылатын адамзаттың бір бөлігі;

3. Жастар қоғамдық қозғалыстың жан-жақты субъектісі және объектісі ретінде адамзаттың көбеюі, дамуы сияқты жалпы заңдарға сәйкес келетін табиғи үдерістерде өзін-өзі жүзеге асырады;

4. Жастардың жас шекаралары оның даму кезеңінің ұзақтығымен объективті түрде анықталады, ал осы шекаралар шеңберіндегі грацияның өсуі дамудың жекелеген кезеңдерінің ұзақтығымен анықталады. (Боряз В.Н., 1973) [15].

Бұл түсінікті жастар қоғамдық, биологиялық және әлеуметтік құбылыс ретінде интеллектуалды потенциалды тасымалдаушы, әлеуметтену объектісі мен субъектісі, әлеуметтік мәртебе және болашаққа нық қадам жасайтын, кешенді пәнаралық зерттеулердің объектісі және өзіне сенімді тұлға деп тұжырымдаймыз. Сәйкестендіру, яғни идентификацияны өзін-өзі дамытудың механизмі ретінде қарастыратын болсақ, өзін тану және дамыту-бұл адамның өз өмірінің шынайы субъектісі болуға деген қажеттіліктері. «Өзін тану және дамыту» ұғымына ресейлік психолог ғалымдар В.И. Слободчиков пен Е.И. Исаев: «өзін тану және дамыту» түсінігі – бұл адамның өз өмірінің шынайы субъектісі болып шығуға және болып қалуға, өзінің тіршілік әрекетін практикалық түрлендіру аясына айналдыруға деген іргелі қабілеттілігі», – деп анықтама береді. (Слободчиков В.И., Исаев Е.И., 2000) [16].

Өзін тану және дамытуды үрдіс ретінде сипаттайтын, адамның өзін-өзі тануға, өзін-өзі бекітуге, өзін-өзі жетілдіруге, өзін-өзі танытуға, яғни өзін тану және дамытуға мүмкіндік беретін психологиялық механизмдер мәселесінде сәйкестендірудің, яғни идентификацияның өзіндегі бір нәрсемен ұқсастыруға мүмкіндік беретіндігін, ал рефлексияның – бойды аулақ ұстап, өзіне сырттай бақылағандай болуға мүмкіндік беретіндігін білеміз. Жастардың идентификациясы мен өзін-өзі дамытуында тұлғаның өзіндік даму механизмдерінің, соның ішінде өзін-өзі дәлелдеу, өзін-өзі белсендіру, өзін-өзі қабылдаудың мәні айрықша. Өзін-өзі дәлелдеу дегеніміз – ешкімнің көмегінсіз өзі бір нәрсе жасау және осы қасиетінен ешбір адам, немесе ешқандай жағдайлар, тіпті сол адамның өзі

де тайдыра алмайтындай берік табандылық қасиетке ие болу деген сөз. Өзін-өзі дәлелдеу үшін адам өзінің қасиеттерін, мінез-құлқын бақылай отырып, нақты бір жағдайларда өзін-өзі қалай ұстау керектігін болжамдай алатын іс-әрекеттерді қолданады. Өзін-өзі дәлелдеу әдістері қай салада, қандай ауқымда, нені дәлелдеуге байланысты екендігімен сипатталады. Адам өзінің алдына биік мақсаттар қойған кезде қажет болатын өзін-өзі өсіру, дамыту, жетілдіру және өзін-өзі белсендіру сияқты әдістер өзін-өзі дәлелдеудің механизмдері болып саналады. Идентификацияның механизмдерінің жіктелмесінде өзіндік дамуға тікелей түрткі болатын өзіндік қабылдаудың мәні зор.

Өзіндік танудың механизмдері жайлы сөз болған уақытта біз сәйкестік өзімізді бірдеңемен теңестіруге әкелетінін, ал рефлексияда (сананың өзіне психикалық көз жүгіртуі, өзіне назар аударуы) өзімізге сырттан қарайтынымызды байқадық және өзін-өзі болжау адамның өз-өзін, кейбір қасиеттерін қалай қабылдауына тікелей байланысты. Өзіндік қабылдау адамның өзін-өзі тануы және өзіндік дамумен қатар жүретін құбылыс. Өзін-өзі қабылдау адамның өзін – өзі мойындауымен сипатталады. Адамның жақсы жақтарының да, жаман жақтарының да, мықты жақтарының да, әлсіз жақтарының да құқықтары бірдей. Сол сияқты өзін-өзі дамытудың жоғарғы формасы, алдыңғы екі формамен тығыз байланыста, әсіресе өзін-өзі дамытумен көптеген ортақ мақсаты мен себептері бар өзін-өзі белсендіру әдісін атап айтуымыз әбден орынды. А.Маслоудың анықтамасы бойынша, өзін-өзі белсендіру – бұл әркімнің өзіне берілген міндетін орындауы, өзіне берілген қасиетті пайдалану арқылы айналасына әсер етуі. Ол өзін-өзі белсендірудің төмендегідей сегіз түрлі жолын бөліп көрсетеді: бүкіл болымысымен бастан өткеру; алға жылжу немесе кейін шегіну; жеке таңдаулар, бір сөзбен айтқанда, өсуді таңдау мүмкіндігі; өзін-өзі тыңдай білу қасиеті, яғни, өзгенің емес, өз пікіріне сүйену; адал болу қасиеті, өзіне жауапкершілік ала білуі; ерікті болу қасиеті; өз мүмкіндіктерін өзектендіру нысаны және оның қортындысы; қатты күйзеліс, рахат сәттеріне кепілдік беру мүмкін емес, оны іздеп әуре болудың да қажетінің жоқтығы; адамның өз психологиялық патологиясын табуы, одан қорғануы және оны жоюға күш салуы. (Маслоу А., 1997.) [17]. Ғылыми тұжырымдарға сүйеніп, өзін-өзі дамыту әдісінен түсінік беретін болсақ, өзін-өзі дамыту – бұл әр адамның өз таңдауымен өзінің мақсаты-

на жету жолдарын анықтай алуы, өзінің өмірінің мәнін түсінуі.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу мәселесі бойынша жастар арасындағы идентификация процестерін анықтауға негіз болатын ғылыми-теориялық еңбектерді талдау, жүйелеу, салыстыру, үлгілеу, қорытындылау; тәжірибелік-эксперименттік жұмыстарға қатысты сауалнама жүргізу, тест алу алу; зерттеу нәтижелерін математикалық-статистикалық өңдеу және талдау әдістері қолданылды. Қазіргі жастардың идентификациялық ерекшеліктері олардың өзін-өзі өзектендіруімен сипатталады. Өзін-өзі өзектендірудің адамның әлеуеттік импульстарын, шығармашылығын, өзіндік дара қабілеттіліктерінің үнемі дамуын қамтамасыз ететін үлкен қозғаушы күш екендігін көрнекті психолог ғалым Д.А. Леонтьев: «өзін-өзі өзектендіру – бастапқыда денеде және жеке тұлғада қалыптасқан бейімділіктерді, потенциалдарды, мүмкіндіктерді орналастыру және жетілу процесі» деп пайымдайды. (Леонтьев Д.А., 1983 [18]. Осындай түсініктерге орай зерттеу барысында Э.Шостромның «Өзін-өзі өзектендіру деңгейін бағалау» сауалнамасы алынды. Ғылыми зерттеулерде (Personal Orientation Inventory, E. Shostrom) 1963 жылы дайындалған бұл сауалнама психологиядағы экзистенциалды-гуманистік бағыт өкілдерінің өзін-өзі тану идеяларына сәйкес құрылғандықтан тұлғаның психологиялық қасиеттерін зерттеуде ұтымды деп саналады. (E.Shostrom, 1963) [19].

Тәжірибелік бақылауға әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Философия және саясаттану факультетінің Педагогика және білім беру менеджменті кафедрасының «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану», «Педагогика және психология» мамандықтарының 1 және 2-курс студенттері, барлығы – 79 студент қатысты.

Э. Шостромның тұлғаның өзін-өзі өзектендіруін анықтауға бағытталған шкалалары (немесе құрамдас бөліктері) 12 қосымшадан тұратын «Өзін-өзі өзектендіру деңгейін бағалау бойынша» тесті қолданылды. Мұнда SAT өзін-өзі өзектендіруді екі тәуелсіз негізгі шкала бойынша өлшейді. Аталған әдістеде өлшенетін базальқ параметрлер төмендегідей екі шкала бойынша анықталады:

1) Уақыт бойынша бағдарлау (УБ-1). Бұл шкала бойынша *жоғары ұнай* адамның қазіргі

өмір сүру қабілетін көрсетеді (өмірінің қазіргі сәтін толығымен сезіну, өткеннің салдары немесе болашақ «нақты» өмірге дайындық ретінде ғана емес) және өткен, қазіргі және болашақтың сабақтастығын сезінуді көрсетсе (сіздің өміріңізді тұтас көру), шкала бойынша *төмен ұнай* адамның уақыт шкаласының тек бір бөлігіне (өткен, қазіргі немесе болашақ) бағдарлануын немесе өзінің өмір жолын дискретті қабылдауын білдіреді.

2) Қолдау шкаласы (Қ-2). Сыртқы әсерден субъектінің құндылықтары мен мінез-құлқының тәуелсіздік дәрежесін өлшейді («ішкі/сыртқы қолдау»). Осы шкала бойынша *жоғары ұнай* жинаған жастар өз іс-әрекеттерінде салыстырмалы түрде тәуелсіз, өмірде өз мақсаттарын, нанымдарын, көзқарастары мен ұстанымдарын басшылыққа алуға тырысады, бұл басқаларға деген дұшпандықты және топтық нормалармен қарама-қайшылықты білдірмейді. *Төмен ұнай* субъектінің тәуелділігінің, конформдылығының, дербестігінің («сырттан жіберілетін» жеке тұлға) жоғары дәрежесін, бақылаудың сыртқы локусын көрсетеді.

Мұнда сол сияқты қосымша шкалалардың өзі бірнеше блоктарға бөлінеді: құндылық, сезім, өзін-өзі қабылдау, адами концепция, тұлғааралық сезімталдық, танымдық қажеттіліктер. Аталған блоктардың өзі бірнеше шкалаларға бөлініп, өзін-өзі өзектендіруге, яғни тұлғаның психологиялық қасиеттерін зерттеуге мүмкіндік береді.

Нәтижелер және талдау

Әр курс студенттерінің динамикалық өзгешеліктерін байқай алдық. Мәселен, сезімталдық шкаласы бойынша, 4,6%-ды 1-курс білім алушылары көрсетсе, 2-курс бойынша 5,74% мәнділіктері байқалды. Бұдан әр курстың білім алушыларының өзінің қажеттіліктері мен сезімдерін білетінін, оларды қаншалықты жақсы көрсететінін анықталды.

Корреляциялық байланыс сезімталдық шкала бойынша (3) спонтандық ($r=0,437$, $p>0,01$), өзін-өзі құрметтеу (5) ($r=0,652$, $p>0,01$), өзін-өзі қабылдау (6) ($r=0,581$, $p>0,01$), синергетикалық (8) ($r=0,440$, $p>0,01$), танымдық қажеттіліктер (11) ($r=-,249$, $p>0,01$) шкалаларымен байланысты көрсетті. Бұл шкала бойынша да білім алушылардың танымдық қажеттіліктері, яғни білуге деген ұмтылысының ауырлық дәрежесін анықталды. Осы блоктың спонтандылық шкала-

сы бойынша тұлғаның табиғи және еркін әрекет етуден, өз эмоцияларын басқаларға көрсетуден қорықпайтындығын көрсетуі алдағы шкала мазмұнын сипаттағандай әр курста әртүрлілігін байқатты. Мәселен, 1-курс бойынша – 4,36 %, 2 курс – 5,35 мәнділіктерге ие екендіктерін көр-

сетті. Анықталған жоғары деңгейдегі шкаланың оң байланыстары да біздің зерттеу барысындағы қойылған болжамдарымыздың дәлелі болып табылады. Сол байланыстар әлі де зерттеу жұмысының жалғасы болатындығының дәлелі деп білеміз.

1-кесте – Эксперимент респонденттерінің орташа мәндері

Шкалалар	курс	N	мәні	Стандартты ауытқу	Стандартты орташа мәні
Уақыт бойынша бағдарлау	1 курс	22	4,64	1,497	,319
	2 курс	31	5,74	,815	,146
Қолдау шкаласы	1 курс	22	4,36	1,497	,319
	2 курс	31	5,35	,608	,109

Қабылдау блогы: өзін-өзі құрметтеу және өзін-өзі бағалау шкаласы (5) арқылы сипатталады. Аталған блок бойынша: өзін-өзі құрметтеу шкаласында 1-курс – 7,23, 2-курста – 9,35 мәнділігімен анықталды.

Корреляциялық байланыс өзін-өзі қабылдау (6) ($r=0,555, p>0,01$), синергетикалық (8) ($r=0,419, p>0,01$), танымдық қажеттіліктер (11) ($r=-0,243, p>0,01$), креативтілік (12) ($r=-0,158, p>0,05$) шкалаларымен тығыз байланысты көрсетті. Қабылдау блогы зерттелушілердің өз қасиеттері мен кемшіліктерін бағалауға қарамастан, өзін қалай қабылдағанын көрсетуі төмендегідей болды: 1 курс – 8,0, 2 курс – 8, мәнділікке ие болғанынан әр курста өзіндік жоғары айырмашылықтар жоқ екені көрінеді.

Адами концепциясы блогы адам табиғатына көзқарас шкаласы; синергия шкаласынан тұрды. Адам табиғатына көзқарас шкаласы бойынша жоғары балл субъектінің адамның табиғатын («адамдар мейірімді») оң қабылдауға бейімділігін көрсетті. Аталған шкала бойынша әр курстың білім алушыларынан өзгешеліктер байқалмағанымен, корреляциялық байланыс бар екені анықталды. Мәселен, агрессияны қабылдау (9) ($r=-0,195, p>0,05$), қарым-қатынасқа түсу (10) ($r=0,228, p>0,01$), танымдық қажеттіліктер (11) ($r=0,387, p>0,01$), шығармашылық (12) ($r=0,188, p>0,05$).

Зерттелушілердің білім алуға дайындығын, оқытылатын пәндердің мазмұнын жақсы білуге құлшынысы байқалғанмен, кәсіби жетілудегі білімдеріне қанағаттанбайтынын көрсетеді. Яғни, зерттелушілер өздерінің таным-

дық қажеттіліктерін қанағаттандыруда жұмыс жасауға деген дайындығының жоғары екендігін көрсетеді. Корреляциялық талдау барысында анықталған блоктың жоғарыда көрсетілген мән қорытындысында берілген нәтижелері біздің негізгі болжамдарымызды дәлелдейтіні анық.

Адамның әлемді және адамдарды тұтас қабылдау, ойын және жұмыс, дене және рухани және т.б. сияқты қарама-қайшылықтардың байланысын түсіну қабілетін анықтайтын синергиялық шкаласы қорытындысы бойынша корреляциялық тығыз байланыс агрессияны қабылдау (9) ($r=0,298, p>0,01$), қарым-қатынасқа түсу (10) ($r=-0,203, p>0,05$), танымдық қажеттіліктер (11) ($r=-0,304, p>0,01$), шығармашылық (12) ($r=0,265, p>0,05$) шкалаларында бар екені дәлелденді. Адамның әлемді және адамдарды тұтас қабылдау, ойын және жұмыс, дене және рухани және т.б. сияқты қарама-қайшылықтардың байланысын түсіну қабілетін анықтады. Кәсіби тұлғалық қасиеттерді одан әрі дамыту мәселесінің туындағаны көрініс берді.

Тұлғааралық сезім блогы: агрессияны қабылдау шкаласы; қарым-қатынасқа түсу шкаласы арқылы сипатталады.

Қарым-қатынасқа түсу шкаласының мазмұны тұлғаның адамдармен терең, тығыз және эмоциялы қаныққан байланыстарды тез орнату қабілетін сипаттайды. Осы сипаттамаға сәйкес, қарым-қатынасқа түсу деңгейлері 1 курста екінші курсқа қарағанда төмен көрсеткішпен ерекшеленді. Атап айтсақ, 1 курста – 9,50, 2 курс бойынша – 11,81 танымдық қажеттіліктер ($r=0,168, p>0,05$) шкаласымен байланысты. Қарым-қаты-

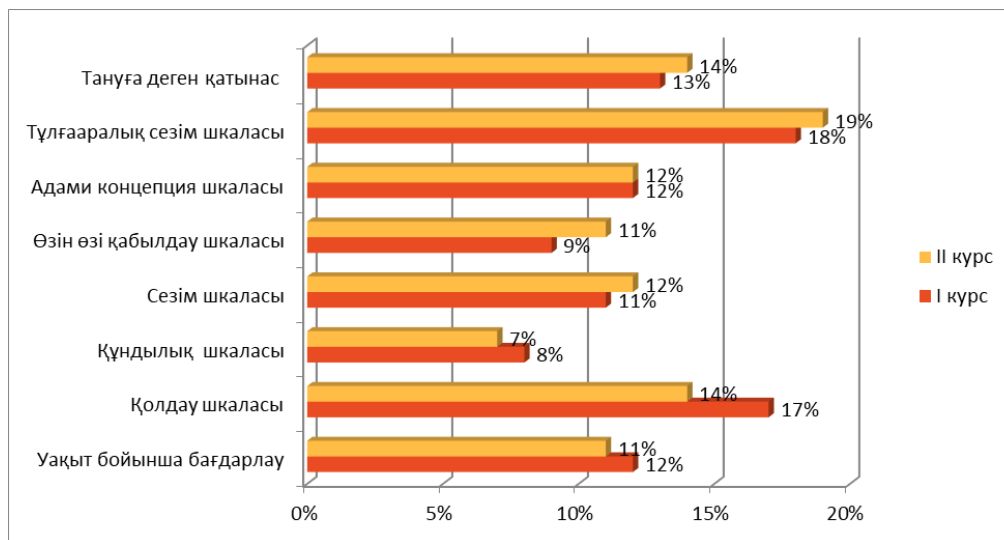

насқа түсу шкаласы кәсіби тұлғалық қасиеттерінің бар екендігін көрсете отырып, олардың білуге деген мотивациясын жетілдірудің қажеттігін байқадық.

Танымға деген көзқарас блогы танымдық қажеттіліктер және шығармашылық шкаласын сипаттайды. Адамның қоршаған әлем туралы білім

алуға деген ұмтылысының ауырлық дәрежесінің көрсеткіштері төмендегідей болды: 1 курс – 6,41 мәнділікті көрсетті. Танымдық қажеттіліктер ($r=-0,284$, $p>0,01$) шкаласымен байланыстылығы шығармашылықты дамытуды көздейді.

Зерттеу қорытындысы диаграмма түрінде 1-суретте көрсетілген

1 сурет – Э. Шостромның «Өзін-өзі өзектендіру деңгейін бағалау» тесті бойынша пайыздық көрсеткіштер

Сонымен қатар жастардың идентификацияны қалай түсінегіндіктері туралы сауалнама жүргізілді. Респонденттерге сауалнама мәтіні мен жауап парағы таратылып берілді. Студенттер «*Батыстың құндылықтарының жаһандану жағдайында жаппай таралуына көзқарасыңыз қандай ?*» деген сұраққа: Еш қарсылығым жоқ – 33%, Бұл туралы ойланбаймын – 21%, Мүлдем қажет емес – 26%, Әрине, бұл керек – 20% жауап берді. «*Ұлттық құндылықтарымыздың қайта, жаңғыруы туралы не айтар едіңіз?*» деген сұраққа : Еш қарсылығым жоқ – 25%, Бұл туралы ойланбаймын – 22%, Мүлдем қажет емес – 18%, Әрине, бұл керек – 35% деп жауап берді.

Зерттеу нәтижелері жастардың тұлғалық ерекшеліктерінің бір-біріне тәуелді мотивация, бағдар және әлеуметтік жауапкершілік сияқты қажеттіліктермен үйлесе отырып, жастардың идентификациясына ықпал ететіндігін көрсетті. Сөйтіп, жастық кезіндегі идентификация мазмұны мен қалыптастыру ерекшеліктерін анықтауға бағытталған эмпирикалық зерттеу келесі тұжырымдарды жасауға мүмкіндік берді:

- идентификация қоғамның тұрақты әлеуметтік-мәдени сипаттамаларына, ұлттық-мәдени құндылықтық бағдарларына және жас ерекшеліктеріне сәйкес жастардың өзін-өзі дамытуына ықпал ететін күрделі механизм деп саналады;

- сәйкестендірудің құрылымдық компоненттері когнитивті, құндылық, эмоционалдық және белсенділікті қамтиды, жастардың қандай қауымдастықты қалайтынын білдіреді және субъектінің мінез-құлқының белгілі бір түрінде көрініс береді.

Қорытынды

Жастардың идентификациясы мәселесі әлеуметтанушылар, мәдениеттанушылар, психологтер, философтар және басқа ғылым салаларының зерттеулерінде қарастырылады. Біздің зерттеуімізде аталған мәселе идентификацияның психологиялық-педагогикалық аспектілері тұрғысынан пайымдалды. Идентификация субъектінің өзін басқа субъектпен, топпен теңестіріп, ұқсас жақтарын өзіне теліп алатын эмоция-

лы-когнитивті процесс ретінде өзін басқаның орнына қоюы, оның жеке даралық қасиеттерін, - мінез-күлқын сәйкестендіруі болып табылады. Бұл қазіргі жастардың өзі идеал деп қабылдаған адамға еліктеуден туатын көшірме түріндегі әрекет екендігі ғылыми негізделіп талданған.

Идентификацияның адам өміріндегі мәні туралы айтылған ғылыми тұжырымдарға сүйенетін болсақ, бұл мәселе тұлғаның әлеуметтік ортадағы рөліне, таңдауы мен талғамына, өзіндік «Меніне» қатысты нақты бір әрекеттермен сипатталады. Психолог ғалымдар оны адамдармен қарым-қатынаста, өмірлік тәжірибе жинақтауда тұлғаның балалық шақта, жасөспірімдік

кезде және жастық кезеңдегі табыстары немесе қол жеткізе алмаған мақсаттарының арасындағы сәйкессіздіктен туындаған қажеттілік түрінде көрсетеді. Өзін-өзі жүзеге асыра алмау, өзгелерден өзін жоғары немесе төмен бағалау идентификацияға әкеледі, сөйтіп жастарда өзін-өзі дамытуға деген қажеттілік басқаға еліктеу мен өзін басқаның орнына қойып бағалауды алға шығарады.

Қорыта айтқанда, категория ретінде идентификация адамның өзін өзгелерге ұқсастырып, теңестіруімен байланысты өзін-өзі түсінуге, өзін-өзі тануға мүмкіндік беретін механизмдерден құралып, әлеуметтік мәнге ие болады.

Әдебиеттер

1. «Психология» энциклопедиялық сөздік. – Алматы, 2011.
2. Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Әлеуметтану және саясаттану бойынша / Жалпы редакциясын басқарған э.ғ.д., профессор Е. Арын. – Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ, 2006. – 569 б.
3. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – М.: Прогресс, 1996. – 333 с.
4. Кон И. С. В поисках себя: личность и ее самосознание. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.
5. Фромм Э. Иметь или быть. – М.: АСТ, 2007. – 320 с.
6. Мид Д. Интернализированные другие и самость // Американская социологическая мысль / сост. Е. И. Кравченко. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 496 с.
7. Гофман А. Б. Традиция // Культурология. Энциклопедия: В 2 т. – Т. 2. – М., 2007. – С. 721.
8. Tajfel H. Social categorization // Introduction à la psychologie sociale / Ed. S. Moscovici. – Paris, 1972. – № 1. – P. 272–302.
9. Turner J. C. Social categorization and the self-concept: A social cognitive theory of group behavior // Advances in group processes: Theory and research / Ed. E. J. Lawler. – Greenwich, 1985. – № 2. – P. 77–122.
10. Брейквелл Г. М. Преодоление идентичности, находящейся под угрозой. – Лос-Анджелес–Нью-Йорк: Митуэн, 1986.
11. Habermas J. Identitat // Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus. – Frankfurt: Suhrkamp Verl., 1976.
12. Fogelson R. D. Person, self and identity. Some anthropological retrospects, circumspects and prospects // Lee B. (ed.) Psychosocial theories of the self: Proc. of a Conf. on new approaches to the self, held March 29 – April 1 1979 by the Center for psychosocial studies, Chicago, 111. – N.Y. L.: Plenum Press, 1982.
13. Пірәлиев С. Ж., Сангилбаев О. С., Қуаналиева М. А. Өзін тану және дамыту (оқу құралы). – Алматы: Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, 2011. – 250 б.
14. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: Монография. – М.: МОСУ, 2001. – 272 с.
15. Садықов Н. Казахстан и мир: социокультурная трансформация. – Астана: Елорда, 2001.
16. Боряз В. Н. Молодежь: методологические проблемы исследования. – Л.: Наука, 1973. – 155 с.
17. Слободчиков В. И., Исаев Е. И. Психология развития человека. – М., 2000.
18. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики. – СПб., 1997.
19. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: В 2 т. – М., 1983. – Т. 2.
20. Шостром Е. Адаптация / пер. Л. Я. Гозман, М. В. Кроз и др. – 1963/1987.

References

- Boryaz, V. N. (1973). *Molodezh': metodologicheskie problemy issledovaniya* [Youth: Methodological Problems of Research]. Leningrad, Russia: Nauka. (in Russian)
- Breakwell, G. M. (1986). *Preodolenie identichnosti, nakhodyashcheyся pod ugrozoy* [Coping with Identity under Threat]. Los Angeles, CA; New York, NY: Methuen. (in Russian)
- Erikson, E. (1996). *Identichnost': yunost' i krizis* [Identity: Youth and Crisis]. Moscow, Russia: Progress. (in Russian)
- Fogelson, R. D. (1982). Person, self and identity. Some anthropological retrospects, circumspects and prospects. In B. Lee (Ed.), *Psychosocial theories of the self: Proceedings of a conference on new approaches to the self, held March 29–April 1, 1979 by the Center for Psychosocial Studies, Chicago, IL* (pp. 111–123). New York, NY; London, UK: Plenum Press.
- Fromm, E. (2007). *Imet' ili byt'* [To Have or To Be]. Moscow, Russia: AST. (in Russian)

- Gofman, A. B. (2007). Traditsiya [Tradition]. In *Kulturologiya. Entsiklopediya: V 2 t.* [Culturology. Encyclopedia: In 2 Vols.] (Vol. 2, p. 721). Moscow, Russia. (in Russian)
- Habermas, J. (1976). Identitat. In *Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus*. Frankfurt, Germany: Suhrkamp Verlag.
- Kon, I. S. (1984). V poiskakh sebya: lichnost' i ee samosoznanie [In Search of Oneself: Personality and Self-Awareness]. Moscow, Russia: Politizdat. (in Russian)
- Leont'ev, A. N. (1983). Izbrannye psikhologicheskie proizvedeniya: V 2 t. [Selected Psychological Works: In 2 Vols.] (Vol. 2). Moscow, Russia. (in Russian)
- Maslow, A. (1997). Dal'nye predely chelovecheskoy psikhiki [The Farther Reaches of Human Nature]. St. Petersburg, Russia. (in Russian)
- Mead, D. (1994). Internalizovannye drugie i samost' [Internalized Others and Self]. In E. I. Kravchenko (Ed.), *Amerikanskaya sotsiologicheskaya mysl'* [American Sociological Thought] (pp. 496). Moscow, Russia: Izdatelstvo MGU. (in Russian)
- Oryssha-qazaqsha túsindirme sózdik: Áleymettaný jáne siyasattaný boynsha [Russian-Kazakh Explanatory Dictionary: Sociology and Political Science / General editorship by Doctor of Economics, Prof. E. Arýn]. (2006). Pavlodar, Kazakhstan: «EKO» GÓF. (in Kazakh)
- Piráliev, S. Zh., Sangilbaev, O. S., & Quanálieva, M. A. (2011). Ózin taný jáne damytý [Self-Knowledge and Development]. Almaty, Kazakhstan: Abai atyndaǵy Qazaq Últtyq Pedagogikalyq Universiteti. (in Kazakh)
- Psikhologiya entsiklopediyalyq sózdik [Psychology Encyclopedic Dictionary]. (2011). Almaty, Kazakhstan. (in Kazakh)
- Sadykov, N. (2001). Kazakhstan i mir: sotsiokul'turnaya transformatsiya [Kazakhstan and the World: Socio-Cultural Transformation]. Astana, Kazakhstan: Elorda. (in Russian)
- Shneider, L. B. (2001). Professional'naya identichnost': Monografiya [Professional Identity: Monograph]. Moscow, Russia: MOSU. (in Russian)
- Shostrom, E. (1963/1987). Adaptatsiya [Adaptation] / Trans. by L. Ya. Gozman, M. V. Kroz, & others. Moscow, Russia: Progress. (in Russian)
- Slobodchikov, V. I., & Isaev, E. I. (2000). Psikhologiya razvitiya cheloveka [Psychology of Human Development]. Moscow, Russia. (in Russian)
- Tajfel, H. (1972). Social categorization. In S. Moscovici (Ed.), *Introduction à la psychologie sociale* (No. 1, pp. 272–302). Paris, France.
- Turner, J. C. (1985). Social categorization and the self-concept: A social cognitive theory of group behavior. In E. J. Lawler (Ed.), *Advances in group processes: Theory and research* (No. 2, pp. 77–122). Greenwich, CT: JAI Press.

Авторлар туралы мәлімет:

Әрінова Бақыт – п.ғ.к., «Педагогика және білім беру менеджменті» кафедрасы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ (Алматы қ, Қазақстан, e-mail: baxit-a@mail.ru)

Бижанова Кенжегүл – «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» білім беру бағдарламасының докторанты, әл-Фараби ат. ҚазҰУ (Алматы қ, Қазақстан, e-mail: k.bizhanova@inbox.ru)

Information about authors:

Arinova Bakyt – Candidate of Pedagogical Sciences, Department of “Pedagogy and Educational Management,” Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: baxit-a@mail.ru)

Bizhanova Kenzhegul – doctoral student of the educational program “Social Pedagogy and Self-Cognition”, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: k.bizhanova@inbox.ru)

Сведения об авторах:

Аринова Бақыт – к.п.н., кафедрасы «Педагогика және білім беру менеджменті» ҚазҰУ им. аль-Фараби (г.Алматы, Қазақстан, e-mail: baxit-a@mail.ru)

Бижанова Кенжегүл – докторант образовательной программы «Социальная педагогика и самопознание» ҚазҰУ им. аль-Фараби (г.Алматы Қазақстан, e-mail: k.bizhanova@inbox.ru)

Келін түсті 19.05.2024
Қабылданды 01.09.2024